

PENSON die door een ongeval niet meer in staat was, zijn werk naar behoren te verrichten; gewapend met deze verklaring heeft deze wellicht getracht, een uitkering uit de kas van het gilde waartoe hij behoorde, te verkrijgen. De andere verklaring, gedateerd op 14 augustus 1740, betreft de toestand waarin ADRIAEN VAN DER ETTE is komen te verkeren ten gevolge van „colica pictonum”. Dit ziektebeeld had zijn naam te danken aan de landstreek Poitou, gelegen ten zuiden van Poitiers. Dit was vanouds een wijnbouwgebied. In minder goede jaren werd de wijn wel vervalst met loodwit om ze zoeter te laten smaken. Uiteraard had dit desastreuze gevolgen, waarop o.a. door BOERHAAVE tijdens zijn colleges werd gewezen. DE HAEN heeft aan deze loodvergiftiging een verhandeling gewijd, waarin hij de ziektegeschiedenissen van negen door hem behandelde patiënten beschrijft. Hij geeft daarin een afgerond klinisch beeld van de loodintoxicatie zoals deze kon voorkomen bij schilders, vergulders, loodbewerkers en glazuurders. Ook VAN DER ETTE zal deze verklaring nodig gehad hebben ter verkrijging van onderstand. Of de huisarts wel de juiste man was om deze verklaring af te geven, is een probleem dat pas twee eeuwen later zou worden opgelost.

Literatuur:

HAEN, A. DE (1745) *De colica Pictonum*. Lugdunum Batavorum.

November 1963

FEUILLETONS

EEN PESTEPIDEMIE IN DE ZEVENTIENDE EEUW NAAR DE BESCHRIJVING DOOR TIJDGENOTEN

De pest, aldus SINGER en ASHWORTH UNDERWOOD (1962), is een ziekte, die al in de oudheid bekend was. Sommige autoriteiten op medisch gebied, zo zeggen zij, herkennen het ziektebeeld van de pest in de beschrijving die THUCYDIDES geeft van een epidemie in Athene in 430 v.C. SAND (1952) is deze opvatting eveneens toegedaan: Hij deelt mede dat THUCYDIDES de ziekte in zijn *Geschiedenis van de Peloponnesische oorlog* (Lib. 11, vanaf cap. XLVII), beschrijft als een „contagion”, hetgeen in het Grieks, aldus SAND, verbreiding, verspreiding betekent. In het jaar 542 n.C. teisterde een grote epidemie de toenmalig bekende wereld. Volgens de beschrijvingen, aldus SAND en SINGER, heeft men in het geval van deze epidemie van Justinianus, zoals ze wordt aangeduid, onmiskenbaar met een pestepidemie te maken. Deze pestepidemie zou tot aan het einde van de zesde eeuw voortduren; ze maakte haar meeste slachtoffers in 542.

Een aantal epidemieën teisterden Europa in de elfde tot veertiende eeuw (DALE 1949). De meest dramatische van deze epidemieën was die van de „Zwarte Dood”. Men neemt aan dat deze epidemie in 1333 zijn oorsprong in Azië vond. De ziekte verbreidde zich via handelswegen. In 1346 waren Centraal-Azië, Egypte en het grootste gedeelte van Zuid-Europa door de pest geteisterde gebieden geworden. De epidemie trok verder door Frankrijk, Holland, Engeland en Duitsland. In 1346 was de Krim reeds met pest besmet, omstreeks 1351-1352 bereikte de ziekte via Polen ook Centraal-Rusland. Als symptomen worden hevige bevingen, pustulae en het hevige opgeven van bloed vermeld; de zieken

stierven meestal op de derde of vierde dag nadat zij de eerste ziekteverschijnselen hadden gekregen.

Men schat dat een derde tot de helft van de bevolking in sommige streken van Europa door de pest werd weggemaaid. In vele gebieden, zoals in het Rijnland, ging de bevolking tot pogroms over, opgeschrikt als zij enerzijds was door de dodelijke epidemie, opgehitst als zij anderzijds werd door de kerkelijke en burgerlijke autoriteiten, die de talrijke problemen die de epidemie met zich bracht, niet aan konden. De ziekte zelf en de vrees voor de ziekte deden een vloed van geweld en moeilijk te temmen hartstochten losbarsten. De economische structuren van de getroffen landstreek werden door de ziekte gewijzigd; de gevolgen van de „Zwarte Dood” zouden op economisch en sociaal gebied nog vele tientallen jaren later merkbaar blijven.

QUERIDO (1960) wijst erop, dat in de latere middeleeuwen, ten gevolge van het toenemende handelsverkeer, besmettelijke ziekten epidemisch voorkwamen. Epidemisch, dat wil zeggen, aldus QUERIDO, dat ze als een golf over de mensheid sloegen. De epidemie werd met het vreemde en met vreemden in verband gebracht. Leefden er vreemdelingen temidden van een gemeenschap — joden, Moren, Arabieren — dan werden die als de schuldigen beschouwd. Wilde men zich dus tegen een epidemie beschermen, dan moest het vreemde geweerd worden; men kon dit doen door zichzelf van de vreemden te isoleren, of door de vreemden uit te sluiten. Vooral de welgestelden isoleerden zich door zich op hun landgoederen terug te trekken; de *Decamerone* herinnert aan de vrijwillige isolatie van een groep aanzienlijke burgers, toen hun staat door de pest werd bezocht.

HIRST (1953) wijst in zijn werk *The conquest of plague* op de gevolgen van de paniek die in talrijke landen heerste. Er ontstonden geruchten dat de joden de bronnen zouden hebben vergiftigd. Vooral in Duitsland werden, aldus HIRST, vele duizenden joden levend verbrand. In Bazel werden alle joden in een houten huis bijeengedreven en vervolgens levend verbrand. De psychologische gevolgen van de „Zwarte Dood” bleven vele tientallen jaren doorwerken: vreemdelingen, zoals Engelsen, afvalligen van de godsdienst, werden nog na de periode van de „Zwarte Dood”, zoals eens de joden, beschouwd als de veroorzakers van de pest.

J. G. DIJKSTRA (1921) ontleent een beschrijving van de zeventiende eeuwse pest aan W. SWINNAS (*De Peststrijt*). Deze beschrijving laat ik hier volgen als een illustratie van de kliniek van de pest zoals deze in 1664 werd gezien:

„De tekenen, die ons een tegenwoordige Pest aanwijzen, zijn dese: Den sieken krijgt een beaving en trilling somtijds met koude, somtijds met hitte gelijk een koortse. De uytwendige deelen zijn dikwils kout, de inwendige daer-entegen schijnen van hitte te branden, dewijl het hert, daer het bloed met de geesten haer selve nae toe begeven, ontstelt is, waer door de uyerlijke van haer naturelijke warmte berooft zijnde; de inwendige een overvloedige hitte verkrijgen. Pijn in 't hooft, weedom in de rug, onmatigheyt des lichaems met geduerig tobben vergeselschap kwellen den bevangene. Het aengesicht swelt, de tong slaet dubbelt, de oogen zijn root en vierig, of ook somtijds waterachtig. Nu verveelt de vaek, dan d'onrust en d'ontsteltheyt der hersenen veroorsaekt veeltijds een rasernye. Pijn in de maeg, onlust tot eeten, grooten dorst, walgen en braecken zijn hier veeltijds onder vermengt. Den aesem gaet beswaerlijk. De pols slaet haestig doch kleyn-der en dieper als in andere koortsen, vermits het hert en de levendige geesten hier meest bestreden werden. Ook komender groote flaeuten en bangigheden sonder merkelijke oorsaeken. Het water is veeltijd geroert en stinkend, in 't begin waeterachtig, daerna gal-achtig, en ten laetsen rood, doch

meest altijd sonder een goede sitting. Maer indien hier by eenige Pest-buylen, Pest-koolen, of Peper-koorens haer selven vertoonen, mach men sich van de Pest versekert houden, schoon alle de voor-verhaelde tekenen haer selven niet en openbaerden.

Ende dewijl de laetste haer selve niet altijd in het begin openbaren, maar datter veele al-eer dese voort-komen van dese siekte werden weg-gerukt, sal ik twee onfeylbare tekenen voorstellen, het eene genomen van de tong, het andere van de handen. Deze seg ik sullen ons aenwijzen al-eer daer Pest-buyl, Pest-kool, of Peper-koorens zijn, indien der slechts eenige van de voorgaende tekenen by vermengt zijn, dan den sieken met de Pest bevangen is. De tong dan aen haere kanten geluw en geswolle, sal in haer midden paers of swart zijn: en de handen een wijl in kout water tot over de pols gehouden zijnde, ende daer nae de gewrichten t'samen gewreven hebben, sullen haer in de Pest-besiekte eenige aderkens niet blaew, maer swart vertoonen".

Een geweldige pestepidemie teisterde Londen in 1665. Een nauwkeurige beschrijving van de gebeurtenissen in de stad Londen in dit „Plague Year”, vindt men in het boek *A journal of the plague year* van DEFOE (herdruk 1962). Hij beschrijft de pestepidemie als journalist en romancier. Vergelijkt men de beschrijving die DEFOE geeft van de reacties van het publiek op de gebeurtenissen, op de angst voor een voortschrijden van de ziekte, dan herkent men hierin de angst die bij elke grote ramp de massa overvalt, of dit nu een oorlog, een atombom, of een of andere funeste dreiging is. Ook SAMUEL PEPYS (herdruk 1920), de bekende staatsman en chroniqueur van zijn tijd, zou in zijn *Diary* vaak gewag maken van de pest en de daarmee verband houdende gebeurtenissen in Londen.

J. J. VAN LOGHEM wijst erop (1918, 1925) dat in de winter en het vroegere voorjaar, voorafgaande aan het pesteizoen van 1665, in een wijk van Londen, die reeds voorheen als pesthaard bekend was, enkele gevallen van pest voorkwamen, nl. in december en februari.

DIJKSTRA (1921) vermeldt, dat de berichten over de pest in Holland (in 1664) te Londen met vrees werden vernomen. Maar toen enkele maanden verstreken waren en er geen pest-epidemie in Londen uitbrak, begon het volk het gevaar reeds te vergeten, totdat echter, zoals DEFOE vermeldt, „einde november of begin december twee mannen, waarvan men vertelde dat het Fransen waren, aan de pest stierven in Long-acre”.

„De mensen werden er zeer ongerust door en men werd in de gehele stad opgeschrikt, te meer omdat in de laatste week van december 1664 nog een man in hetzelfde huis stierf, en aan dezelfde aandoening; toen waren zij weer gedurende zes weken gerust, toen niemand stierf met enig verschijnsel van een infectie, er werd gezegd dat de ziekte verdwenen was; maar op 9 februari werd er nog iemand begraven uit hetzelfde huis”.

De eerstvolgende sterfgevallen aan pest kwamen voor, steeds volgens DEFOE, op 22 april, „in een huis gelegen naast het eerste huis”. En op 9 mei stierf een Fransman in een andere wijk, doch „bij nader onderzoek bleek dat deze Fransman had gewoond in Long-acre, vlak bij de geïnfecteerde huizen, en hij was verhuisd uit angst voor de ziekte, maar hij wist niet dat hij al geïnfecteerd was” (DEFOE).

VAN LOGHEM die talrijke studies ook aan de epidemiologie van historische pestepidemieën heeft gewijd, wijst er in dit verband op, dat in dezelfde huizen in een bepaalde wijk, volgens de mededelingen van DEFOE, gedurende een lange harde winter gevallen van (builen)pest voorkwamen.

PLUMB (1962) merkt op, dat de grote pestepidemie die ons

thans een gebeurtenis uit een ver verleden toeschijnt, toch een ervaring is, die men zich ter harte moet nemen, omdat de psychologische reactie van de massa op rampen daarbij zo duidelijk tot uitdrukking komt. Hij herinnert ons er evenwel aan, dat de Spaanse-griep-epidemie van 1919 meer slachtoffers maakte dan de pestepidemie in Londen van 1665. Het sinistere van de pestepidemie van 1665 was echter het feit dat de ziekte als het ware geconcentreerd bleef op deze ene stad. Londen was als dood; er groeide gras op de verlaten straten. Zulke geconcentreerde rampen, aldus MARTIN (1963), trekken onze belangstelling in deze tijd van dreiging met atombomexplosies.

PEPYS maakt in zijn dagboek voor het eerst op 24 mei 1665 melding van de pest: „In het koffiehuis waar al het nieuws handelde over de Hollanders die zijn uitgevaren en over de pest die in toenemende mate onze stad teistert; men spreekt over de middelen tegen de pest, de een beveelt dit aan, de ander dat”.

DEFOE, beter bekend als auteur van *Robinson Crusoe* en *Moll Flanders*, houdt zich uitvoerig bezig met het gedrag van het publiek. De mensen proberen de geteisterde stad te ontvluchten: „Men zag in de brede straat waar ik woonde, slechts wagens en karren, beladen met goederen, vrouwen, bedienden enz.; rijtuigen vol met mensen uit de betere standen, ruiters die hen begeleidden; zij allen haastten zich weg te komen”.

PEPYS deelt in zijn dagboek op 22 juni 1665 mede dat hij weifelt zijn moeder de stad uit te sturen. Ten slotte geeft zijn moeder, die zich aanvankelijk ertegen verzet had Londen te verlaten, toe, omdat PEPYS beloofde ook zijn vrouw uit de stad te sturen. Op 29 juni 1665 noteert PEPYS in zijn dagboek dat hij vele wagens met mensen uit de stad zag wegtrekken en op 5 juli geeft hij opdracht de bezittingen van zijn vrouw, in afwachting van haar vertrek, van Londen naar Woolwich te sturen.

Het was evenwel niet zo eenvoudig de stad te verlaten; men had daarvoor de toestemming van de Lord Mayor nodig: „Er was een geweldig gedrang en een grote menigte voor het huis van de Lord Mayor. Iedereen wilde passen en gezondheidscertificaten krijgen, ten einde de stad te kunnen verlaten. Zonder deze papieren kon men geen vergunning krijgen, door een andere stad te trekken en werd men in geen enkele herberg toegelaten” (DEFOE).

Apathie maakte zich meester van degenen die de stad niet konden verlaten: „de mensen zaten stil naar elkaar te kijken, zij schenen geheel overgeleverd aan de wanhoop” en „de mensen probeerden niet meer weg te komen of andere maatregelen te nemen, zij hadden geen angst meer, zij dachten dat alle voorschriften toch maar nutteloos waren”.

Weer anderen vleiden zich met valse hoop en valse geruchten: „Wij begonnen te hopen dat de ziekte voornamelijk heerste onder de mensen aan het andere einde van de stad en zich niet verder zou uitbreiden”.

Ook PEPYS beschrijft zijn ontsteltenis als hem blijkt, dat de pest was doorgedrongen tot in de City, die tot dusverre niet door de ziekte was getroffen.

De overheid bevorderde de godsdienstzin van de burgers: „Gebeden in het openbaar werden ingesteld, vastendagen en dagen van vernedering en boetedoening volgden elkaar op; het publiek werd opgeroepen in het openbaar zijn zonden te belijden en de genade van God af te smeken ten einde het vreselijk oordeel dat boven hun hoofden hing, af te wenden” (DEFOE).

PEPYS vermeldt eveneens deze vastendagen, al trok hij persoonlijk zich daar niet veel van aan. Op 6 juni 1666 vermeldt hij in zijn dagboek, dat het de maandelijkse vastendag was

in verband met de pest, waarvan hij zich evenwel niets aantrok, omdat hij die dag de stad uit ging.

Sommige geestelijken maakten de mensen nog angstiger dan ze reeds waren. DEFOE merkt bitter op: „Velen van hen (de geestelijken) boezemden de mensen ongetwijfeld angst in omdat zij meenden daardoor de vastberadenheid van de mensen te vergroten en hen sneller tot boetedoening te brengen; maar het beantwoordde zeker niet aan het doel, althans niet in verhouding tot de schade die zij toebrachten met hun boetpredikaties”.

Bijgeloof en kwakzalverij tierden welig: „De mensen werden in hun angst tot de gekste dingen gedreven; zij trokken naar tovenaars en heksen en alle soorten bedriegers, ten einde te vernemen wat er van hen zou worden. Deze bedriegers voedden nog hun angst, hielden hen steeds in spanning en paniek ten einde hen beter te kunnen bedotten en te kunnen plunderen. De mensen gingen ook naar kwakzalvers en oplichters en alle mogelijke oude vrouwen om geneesmiddelen en geneesmethoden te verkrijgen; zij stopten zichzelf vol met pillen, dranken en kruiden”. Er bestonden „onfeilbare pillen tegen de pest”, „nooit-falende beschermende pillen tegen infecties” enz. Universele bestrijdingsdranken werden aangekondigd naast een „koninklijk antidotum” tegen alle soorten infecties. Kwakzalvers en wonderdokters trachtten de mensen naar hun huizen te lokken:

„Een vooraanstaand Holland arts, die onlangs uit Holland is aangekomen, waar hij gedurende de pestepidemie van 1664 in Amsterdam verbleef en duizenden mensen met pest heeft genezen, houdt nu spreekuur”.

„Een Italiaanse adellijke dame, die juist is aangekomen uit Napels, in het bezit van een bijzonder geheim middel om pest te genezen, is te consulteren. In Napels, waar tijdens de laatste epidemie 20.000 mensen per dag stierven, verrichtte zij wonderbaarlijke genezingen”.

„Een oude dame, van hoge adel, die met groot succes zieken genas tijdens de epidemie van 1636 in deze stad, is uitsluitend voor dames te consulteren”.

Astrologen, sterrenwichelaars en profeten liepen door de straten van Londen. Een van hen profeteerde als eens JONAH ten aanzien van Ninive, dat de stad binnen veertig dagen verwoest zou worden. Oude vrouwen hielden zich bezig met het uitleggen van dromen, sommige mensen hoorden stemmen, weer andere mensen hadden (andere) hallucinaties, zij zagen engelen met zwaarden, zij vertelden erover op straat en ook andere mensen zagen de engelen. DEFOE vermeldt, dat hij even ernstig als de andere mensen uitkeek naar de engelen, al was hij misschien wat minder onder de indruk dan de anderen, naar hij zelf opmerkt. Hij zag echter niets anders dan een witte wolk, die een schitterende rand vertoonde, daar waar de wolk door de zon verlicht werd. Een man zag een geest op straat en beschreef de geest zo overtuigend, en ook de weg die de geestesverschijning volgde, dat ten slotte ook andere mensen uitriepen dat zij de geest zagen. Er ontstonden talrijke godsdienstige secten; de mensen kwamen naar de vertegenwoordigers hiervan luisteren alsof deze de bedienaren van de officiële kerk waren.

„De pest tartte echter alle geneesmiddelen, de artsen zelf werden door de ziekte aangegrepen met de beschermende pillen nog in de mond . . . De mensen gingen rond en gaven elkaar recepten of vertelden anderen wat zij moesten doen tot zij zelf ook door de pest getekend waren”. Dit was het geval met enkele artsen — sommige van hen behoorden zelfs tot de zeer kundigen — en met verscheidene ervaren heelmeeesters.

Op 25 augustus 1665 stierf ook Dr. ALEX. BURNETT, de huisarts van PEPYS. Deze laatste vindt het vreemd dat zijn huisdokter sterft; er was nl. een lange tijd verlopen sinds de

huisknecht van de arts was overleden. Volgens een schrijven van J. TILLISON aan Dr. SANCROFT, gedateerd 14 september 1665, zouden Dr. BURNETT en enkele andere artsen gestorven zijn, nadat zij het lichaam van iemand die aan pest was overleden, hadden geopend.

„Zonder twijfel”, aldus DEFOE, „leerden vele artsen de mensen door hun ervaring, door hun voorzichtigheid en door hun voorschriften, hoe het leven te sparen of de gezondheid te herstellen. Maar het is geen teken van te geringe eerbied voor hun kennis of hun vaardigheid als men zegt dat zij niet in staat waren degenen te genezen, die de tekens van de pest reeds op hun lichaam hadden, of reeds dodelijk ziek waren”.

De overheid had uitgebreide bevoegdheden. Zij stelde ambtenaren aan, die de plicht en het recht hadden, in elk huis te gaan kijken of er zieken of doden waren. Men kon zich niet aan een dergelijke benoeming tot inspecterend ambtenaar onttrekken. Er werden verpleegsters aangesteld om de zieken thuis te verzorgen. Er kwamen bepalingen over het sluiten van huizen waarin zich zieken of doden bevonden, over het aanbrengen van merktekens op dergelijke huizen, over het begraven van de doden, over het verbod, iets te vervoeren uit een huis waarin een zieke of dode aanwezig was.

„In Drury Lane zag ik vandaag (7 juni 1665) twee of drie huizen gemerkt met een rood kruis boven de deur en „God, heb medelijden met ons” erboven geschreven. Het was een treurig gezicht, het eerste van dien aard dat ik ooit heb waargenomen” (PEPYS).

Op 15 augustus 1665 vermeldt PEPYS in zijn dagboek dat hij ergens een trap opliep toen hij bijna tegen een dode botste die juist naar beneden werd gedragen. Een dag later schrijft hij dat de straten leeg zijn, dat zelfs de beurs verlaten is en dat bijna alle winkels gesloten zijn.

Ieder moet het straatgedeelte voor zijn eigen huis schoonhouden, het vuilnis moest niet op de straten maar ver buiten de stad gedeponneerd worden, Vlees, voedsel, brood dat er slecht uitzag, mocht niet worden verkocht. Loslopende huisdieren werden gedood.

DEFOE vermeldt: „Alle mogelijke pogingen werden gedaan om muizen en ratten te verdelgen, vooral de ratten, door middel van het strooien van rattegif; vele werden zo vernietigd”. HIRST merkt in dit verband op, dat het duidelijk is dat er tijdens de pestepidemie vele ratten in Londen waren en hij vermoedt dat veel ratten niet gedood werden door het gif, maar door de pest.

J. J. VAN LOGHEM (o.a. 1950) heeft in diverse publikaties de aandacht gevestigd op het verband, ook bij historische pestepidemieën, tussen ratten en builenpest. „De historische builenpest”, aldus VAN LOGHEM (1931) „werd bevorderd door het zomer- en nazomerjaargetijde; ze was gebonden aan de woningen die in die tijden wemelden van huisratten; ze ging samen met de sterfte onder de huisratten; ook was de ziekte geneigd tot endemisch vastwortelen, tot plaatselijk of tot sporadisch optreden op een wijze, die wij bij de heden-daagse builenpest uit primaire rattepest afleiden”.

Schouwburgen werden gesloten, feesten werden afgelast, kroegen en café's werden streng gecontroleerd, als voornaamste bron van verspreiding van de ziekte. Op 16 oktober 1665 schrijft PEPYS: „Wat zijn de straten leeg en treurig om aan te zien; er zijn alleen maar treurige verhalen als ik op straat ben, ieder spreekt over zijn dierbare doden of over een nieuw ziektegeval, en zegt „daar zijn weer zoveel mensen ziek geworden, en daar zoveel”. Op 25 december vermeldt hij in zijn dagboek als grote bijzonderheid, dat hij in de kerk op kerstochtend een bruiloft bijwoonde, iets wat hij heel lang niet gezien had.

De burgemeester en het stadsbestuur maakten bekend,

dat zij zelf de stad niet zouden verlaten, ook bevonden zij zich voortdurend daar waar het grootste gevaar was; zij stonden altijd voor iedereen klaar. Ook werd er zorg gedragen voor voldoende voedsel; brood was altijd ruim aanwezig en niet veel duurder dan onder normale omstandigheden het geval was. De bakkers moesten hun ovens laten branden, op straffe van het voorrecht van het burgerschap van Londen te verliezen (DEFOE).

Op 20 november 1666 vermeldt PEPYS dat hij naar de kerk was om een dankdienst bij te wonen omdat de pest zou zijn opgehouden. „Maar hoe vaak zeggen de mensen niet dat de dankdienst te vroeg wordt gehouden voordat de pest geheel over is, er zijn nog steeds mensen die eraan sterven”. „De dankdienst wordt alleen maar gehouden”, zo geeft hij de mening van het publiek en zichzelf weer, „om een voorwaarde te scheppen, weer in het openbaar te mogen toneel spelen; de bisschoppen hadden immers toneelspelen verboden, totdat de pest voorbij zou zijn”.

SINGER en ASHWORTH UNDERWOOD delen mede, dat in 1665 in Londen 86.000 mensen ten gevolge van de pest zijn gestorven. HIRST (1953) citeert CREIGHTON en geeft als dodencijfer 68.596.

Voor de armere bevolkingsgroepen werden het slachtoffer van de pest. DIJKSTRA vermeldt in zijn proefschrift een uitspraak, afkomstig van WAGENAARS *Historie der stad Amsterdam*:

„Aanmerkelijk is ondertussen 't gene sommige melden dat deze langdurige besmettelijke ziekte niemand der Burgemeesteren, Thesaurieren, Regenten van het Weeshuis, Predikanten, Ouderlingen, Diakenen, Huiszittemeesteren, Rectoren of Leermeesteren dit jaar (1601) in 't graf sleepte; waaruit misschien af te leiden is dat zij voornamelijk de kleine gemeente getroffen heeft”.

Ook DEFOE maakt enkele opmerkingen waaruit af te leiden is, dat in 1665 in Londen de beter gesitueerden niet of minder door de pest getroffen werden. De hogere overheidsfunctionarissen waren niet gevluht, zij waren in de stad gebleven, maar onder hen noch onder de magistraten van de buitenwijken van Londen vielen slachtoffers.

„De pest maakte geen slachtoffers onder de hogere functionarissen van staat, noch onder de parlementsleden of onder de hogere geestelijken” (DEFOE).

J. J. VAN LOGHEM wijst er in dit verband op, dat het ontbreken van slachtoffers onder bepaalde, in dit geval beter gesitueerde kringen der bevolking, besmetting van mens op mens niet aannemelijk maakte, „omdat het onbegrijpelijk is, dat een van mensch op mensch gaande ziekte, die in een jaar te Londen honderdduizend slachtoffers maakte, den gegoeeden stand aldus zou sparen; zulks pleit weer vóór de besmetting van mensch door huisrat; het zijn de *minder goed behuisden* (cursivering VAN LOGHEM), die slachtoffer worden” (1925).

Na 1665 kwamen er geen grote pestepidemieën in Europa meer voor, afgezien van enkele kortdurende epidemieën zoals die in Marseille in 1720 (ROBERTS 1958).

Men weet niet waarom pest Londen na 1665 niet meer heeft geteisterd. Misschien heeft de grote brand die Londen in 1666 trof, ertoe bijgedragen de overbrengers van de besmetting, de ratten, te vernietigen. Misschien is de verdrijving van de zwarte rat, *M. rattus*, door de bruine rat, *M. norvegicus*, mede een verklaring voor het verdwijnen van de pestepidemieën na de zeventiende eeuw (HIRST).

„Het is wel zeer waarschijnlijk, dat de huisrat tijdens de historische Europese pest een geregelde medebewoner der menselijke behuizing is geweest” (VAN LOGHEM (1922) *Ned. T. Geneesk.* 66, I, 1279). Dit geeft steun aan de stelling „dat

de historische builenpest zich niet van de hedendaagsche builenpest heeft onderscheiden”.

De levendige beschrijvingen door DANIEL DEFOE en SAMUEL PEPYS van de pest en zijn gevolgen komen ons voor als berichten over toestanden uit een ver verleden, ondenkbaar in onze twintigste eeuw. Maar dan moeten wij toch bedenken, dat slechts een deel van onze aarde de zegeningen van de moderne hygiëne ondervindt, en dat er nog steeds een deel is, waar dergelijke grote epidemieën voorkomen.

Literatuur: DALE, A. (1949) *Social biology*. W. Heinemann, Londen. — DEFOE, D. (1962) *A journal of the plague year*. (Heruitgave als Signet Classic). New American Library of World Literature, New York. — DIJKSTRA, J. G. (1921) *Een epidemiologische beschouwing van de Nederlandsche pest-epidemieën der 17e eeuw*. Proefschrift Amsterdam. — HIRST, L. F. (1953) *The conquest of plague*. Clarendon Press, Oxford. — LOGHEM, J. J. VAN (1918) The plague of the 17th century compared with the plague of our days. *Janus* 23, 95; (1922) Huisrat en pestbestrijding in de 17e eeuw. *Ned. T. Geneesk.* 66, I, 1275; (1925) Geschiedkundig pest-onderzoek. *Ned. T. Geneesk.* 69, I, 1599; (1931) Het pestvraagstuk voor Europa, historisch en epidemiologisch beschouwd. *Ned. T. Geneesk.* 75, 5200; (1950) *Algemene Gezondheidsleer*. 5e druk. Uitg. Mij. „Kosmos”, Amsterdam. — MARTIN, M. (1963) The great plague of 1665 as a study in human reactions to disaster. *Canad. med. Ass. J.* 88, 420. — PEPYS, S. (1920) *Diary*. (Herdruk). MacMillan & Co., Londen. — PLUMB, J. H. (1962) zie voorwoord in: DEFOE, *A journal of the plague year*. — QUERIDO, A. (1960) *Godshuizen en gasthuizen*. Em. Querido, Amsterdam. — ROBERTS, L. (1958) *A synopsis of hygiene*. J. & A. Churchill, Londen. — SAND, R. (1952) *The advance to social medicine*. Staples Press, Londen. — SINGER, CH. en E. ASHWORTH UNDERWOOD (1962) *A short history of medicine*. Clarendon Press, Oxford.

Amsterdam, september 1963

J. Z. BARUCH

INGEZONDEN

DE GETEKENDE DAGEN DER CHIRURGIJNS

Bij het belangwekkende artikel van collega J. G. W. F. BIK (1964) moge ik ter verduidelijking een opmerking maken over de passage, waarin de cucurbitula bij de aderlating wordt beschreven. Wij lezen hier: „aderlating kon geschieden door het plaatsen van bussen of ventosen op de huid, die door scarificatie met een cucurbitula voor het bloed doorgankelijk werd gemaakt”. Scarificatie (vgl. E.scar=schram, krab, litteken; schrammen, schrijven= het maken van strepen of krassen) wil zeggen: het kerven of insnijden van de huid met een snepper, bistouri, lancet of enig ander scherp voorwerp. Als zodanig kan een cucurbitula of cucurbita (Gr.: *κολοκύνθη, σικύα*) onmogelijk dienst doen; zo'n oorspronkelijk uit de pompoenvrucht vervaardigd kopglas (Zie JUVENALIS, Sat. 14,58; CELSUS, II.11: cucurbitulam imponere parti corporis= een kleine kouwoerde op een lichaamsdeel plaatsen) was namelijk zó glad, dat een kaal hoofd kon worden aangeduid met „cucurbita glabrior”= nóg gladder dan een pompoen. Later werd de „pompoen” vervangen door een kom, uit hoorn of brons vervaardigd.

Tevens zij hier voor kwesties, tijdrekening en kalender betreffende, nog verwezen naar het *Missale Romanum*, dat in een uitgebreid hoofdstuk „De anno et ejus partibus” uitvoerig handelt over Numerus aureus, Cyclus decennovenalis, Littera Dominicalis, Epacta en Novilunia, met tabellen — Tabellae Paschalis resp. temporaria — voor de vaste en de veranderlijke feestdagen.

Literatuur: BIK, J. G. W. F. (1964) *Ned. T. Geneesk.* 108, 21.

Rotterdam, 5 januari 1964

A. G. J. HERMANS